

УДК 502/504:349.6

С.В. НЕМЕРЦАЛОВА, Одеська національна морська академія

ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОЛОГІЧНОГО РІЗНОМАНІТТЯ МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА. ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Ключові слова: морське середовище, екосистема, біологічне різноманіття, морські природоохоронні конвенції

Посилення інтеграційних процесів в науці в цілому та в правознавстві зокрема, розвиток поглядів на світ, урахування при створенні нормотворчих актів біологічних та екологічних даних призвело до включення у міжнародні природоохоронні документи нових визначень та термінів. Поняття «біологічне різноманіття» увійшло у юридичну науку та отримало широке розповсюдження у 1972 році на Стокгольмській конференції ООН з навколишнього середовища. Але тільки у 1992 році у Ріо-де-Жанейро під час Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку було прийнято Конвенцію про охорону біологічного різноманіття, яку підписали більш ніж 180 країн.

До того часу охорона навколишнього середовища більше була схожа на виправлення скоєних помилок. Про збереження видів згадували тоді, коли їх чисельність скорочувалась у десятки, а то й тисячі разів. Особливо суттєвих втрат зазнали морські види та екосистеми. Так, наприклад, через неконтрольоване полювання чисельність морських ссавців скоротилася в рази, а деякі види знаходяться на межі зникнення. Організацією Об'єднаних Націй 2010 рік було оголошено Міжнародним роком біологічного різноманіття [1]. Цей факт підтверджує велике значення, яке міжнародна спільнота приділяє зазначеній проблемі, додатково підкреслює актуальність обраної теми статті.

Дослідженням питань охорони довкілля, зокрема збереження живих ресурсів займали-

ся такі автори як С.В. Молодцов, В.А. Чичварин, О.Н. Вилежагін, І.Г. Тимошенко, Б.В. Хабіров. Але їх дослідження, по-перше, не були присвячені безпосередньо вказаній проблемі, а, по-друге, проводились у 50-х роках ХХ ст., а з того часу відбулися значні фактичні зміни та юридична наука зробила суттєвий крок уперед. Ряд сучасних авторів: О.В. Дудкін, А.В. Єна, Я.І. Мовчан та ін. зосереджують увагу на оцінці та напрямках загрози біологічному різноманіттю однак здебільшого дослідження присвячені біологічному, а не правовому аспекту зазначеної проблеми. Питання регламентація збереження біологічного різноманіття у морському середовищі залишилися поза увагою дослідників.

Немає єдиного термінологічного апарату, який би використовувався у всіх однорідних документах, не є вивченим співвідношення різних понять між собою, не проаналізовано міжнародно-правову базу конвенцій, які стосуються збереження біологічного різноманіття морського середовища.

Звідси, метою статті є висвітлення правових аспектів збереження біологічного різноманіття морського середовища. Предметом – суспільно-правові відносини, які виникають у сфері збереження біологічного різноманіття морського середовища. Для досягнення мети були поставлені такі завдання: визначити обсяг поняття біологічне різноманіття морського середовища та співвідношення його з суміжними поняттями; проаналізувати наявні у міжнародному праві документи, що регулюють збереження біологічного різноманіття морського середовища; визначити вплив Конвенції про охорону біологічного різноманіття, 1992 року на наявну правову базу з питання збереження біологічного різноманіття морського середовища.

Конвенція про охорону біологічного різноманіття 1992 р. змінює відношення до оточуючого середовища та закріплює поняття збереження біологічного різноманіття як комплексний підхід до природи та сприйнятті її не як сукупності окремих чинників, а як єдиної системи. При цьому важливим кроком у зазначеній конвенції є задеклароване

розуміння того, що країни не можуть відмовитись від використання біологічних видів взагалі, але таке використання має бути раціональним.

Конвенцією вводиться поняття «стале використання», яке означає використання компонентів біологічного різноманіття таким чином і такими темпами, які не приводять у довгостроковій перспективі до вичерпання біологічного різноманіття, тим самим зберігаючи його властивість задовольнити потреби теперішнього і майбутнього поколінь і відповідати їх сподіванням. Однак разом з тим визначаються пріоритети збереження видів. По-перше, це види, що знаходяться під загрозою зникнення, а, по-друге, ті, що можуть використовуватись як ресурси [2]. Отже, розглянемо, що являє собою «біологічне різноманіття» і яким чином його збереження регламентується у сучасному міжнародному праві, а також особливості застосування цього поняття до морського середовища.

У Конвенції про охорону біологічного різноманіття 1992 р. (далі – Конвенція 1992 р.) міститься визначення поняття «Біологічне різноманіття» – різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, серед іншого, наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає в себе різноманітність у рамках виду, між видами і різноманітність екосистем [2]. Тобто, у визначенні, по-перше, підкреслюється значення усіх без винятку живих організмів, незалежно від користі їх для потреб суспільства, а, по-друге, вперше підкреслюється значення екосистеми як необхідної компоненти збереження природи. У свою чергу, «екосистема» – це динамічний комплекс угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також їх неживого навколишнього середовища, що взаємодіють як єдине функціональне ціле [2].

Просторова обмеженість екосистем може бути виражена більш чи менш чітко [3]. Поняття екосистема на відміну від біогеоценозу не обмежено географічними рамками та застосовується як для «краплі води», так і для Світового океану. З огляду на визначення

окреслимо межі застосування поняття «біологічне різноманіття» морського середовища. А також визначимо вплив прийняття Конвенції, 1992 р. на інші нормативні документи у міжнародному праві.

Частина 2 ст.22 Конвенції, 1992 р. наголошує, що в тому, що стосується морського середовища, сторони виконують положення Конвенції, не вступаючи в протиріччя з правами та обов'язками держав, передбачених морським правом [2]. Таким чином, морське середовище виділяється у окрему категорію та робиться наголос на спеціальному режимі його регулювання. Це, по-перше, пов'язано із тим, що морське право – одна з найстаріших галузей міжнародного права, в якій за часи існування була вироблена певна система принципів та норм, які регулюють відносини у сфері використання Світового океану, значну частину з яких складають конвенції, присвячені захисту морського середовища від забруднення з одного боку та збереження видів рослин та тварин з іншого.

По-друге, особливе відношення до морських екосистем викликане їх підвищеною екологічною вразливістю, яка значною мірою обумовлена тим, що вода є середовищем існування морських організмів, тобто середовищем життєдіяльності. В самих морських екосистемах біотичні та абіотичні компоненти знаходяться у тісному взаємозв'язку та взаємообумовленості. Будь-які зміни параметричних характеристик абіотичних процесів та явищ (фізичних, хімічних, геологічних) морських екосистем впливають на біотичні компоненти та навпаки, але у меншому ступені.

Стійкість морських екосистем по відношенню до факторів зовнішнього впливу в значній мірі залежить від властивостей, процесів та явищ, притаманних екосистемам. Відповідно до існуючих загальних класифікацій, морські екосистеми представляють собою сукупність океанічної гідросфери, літосфери та біосфери. Тобто – води, мінеральної та живої складової.

Таким чином, усі конвенції, можна поділити за предметом регулювання – конвенції з

охорони та збереження видів (як рідкісних та зникаючих, так і регулюючі промисел); конвенції, що регулюють видобуток мінеральних ресурсів та конвенції, що стосуються забруднення морського середовища.

Існує також відмінність, притаманна нормативним документам, присвяченим збереженню біологічного різноманіття морського середовища та біологічному різноманіттю взагалі. За загально визнаними оцінками найбільш важливими сьогодні для збереження біологічного різноманіття, крім базової, є:

- Конвенція про охорону всесвітньої і природної спадщини 1972 р.;

- Конвенція про збереження дикої флори та фауни та природного середовища в Європі 1979 р.;

- Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів 1971 р.;

- Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори та фауни, що знаходяться під загрозою зникнення – CITES 1973 р.;

- Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин 1979 р. [4].

Натомість, якщо ми звернемося до морського права, серед найважливіших конвенцій, що стосуються збереження біологічного різноманіття морського середовища, слід назвати:

- Конвенцію ООН з морського права 1982 р.;

- Женевську конвенцію про рибальство та охорону живих ресурсів відкритого моря 1958 р.;

- Міжнародну конвенцію по запобіганню забруднення з суден 1977/1978 рр.,

- Конвенцію по запобіганню забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів 1972 р.,

- Міжнародну конвенцію про заснування міжнародного фонду для компенсації збитків від забруднення нафтою 1971/1974 рр.,

- Міжнародну конвенцію по забезпеченню готовності на випадок забруднення нафтою, боротьбі з ним та співробітництва 1990 р.,

- Міжнародну конвенцію про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення бурхливих паливом 2001 р.,

- Міжнародну конвенцію про відповідальність і компенсацію за шкоду в зв'язку з перевезенням морем небезпечних і шкідливих речовин 1996 р. та ін.

Крім того, норми щодо збереження біологічного різноманіття морського середовища містяться також у спеціальних угодах, які присвячені захисту ресурсів певного району, чи специфічних ресурсів, які потребують особливої уваги, таких як: Конвенція про рибальство в Північно-Західній частині Атлантичного океану 1977 р.; Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1982 р., Конвенція по захисту морського середовища району Балтійського моря 1992 р., Конвенція про рибальство в північно-східній частині Атлантичного океану 1963 р., Міжнародна конвенція про збереження атлантичних тунців 1977 р., Конвенція про збереження тюленів Антарктики 1972 р. та ін. Для України важливе значення мають також регіональні конвенції, наприклад Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 р. та Протокол про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря до неї.

Для взаємодії світового співтовариства в проблемі охорони океанів й їхніх біологічних ресурсів в 1997 р. була укладена Хартія океанів, яка в майбутньому повинна бути прийнята державами за основу їх діяльності. Хартія проголошує, що «Океани та їхні ресурси є необхідним елементом життя на нашій планеті. Уряди всіх держав повинні визнати абсолютно необхідним забезпечення здорового стану океанічного середовища й раціонального, безпечного й стійкого використання океанічних ресурсів і пам'ятати, що виконання цієї вимоги принесе значну й довгострокову користь громадянам цих держав і всьому людству в цілому» [5]. Але зазначений міжнародний документ не має обов'язкової сили для сторін, а є суто декларативним.

Розглянемо докладніше поняття, що містяться у перелічених документах. Необхідно зазначити, що довгий час у міжнародному праві не приділялася увага взаємопов'язаності складових екосистем. Використовувалися різні поняття, стосовно біологічної компоненти

– «біологічні ресурси», «біологічні ресурси світового океану», «живі ресурси», «водні живі ресурси», «морські живі ресурси», «рибні ресурси», окремо існували норми щодо попередження чи боротьбою із забрудненням та використання природних ресурсів, тощо.

Конвенція ООН з морського права 1982 р. охоплює всі три складові пов'язані із збереженням біологічного різноманіття морського середовища. У ній містяться норми щодо керування та контролю за живими ресурсами, природними ресурсами та захисту морського середовища від забруднення але вони не взаємопов'язані. «Біологічні ресурси» – це генетичні ресурси, організми або їх частини, популяції або будь-які інші біотичні компоненти екосистем, які мають фактичну або потенційну користь або цінність для людства [2]. Тобто, у визначенні поняття «біологічних ресурсів» є дві важливі відмінності від поняття «біологічного різноманіття»: перше – цінність або користь для людства; друге – відсутність зв'язку з неживим компонентом.

Біологічні ресурси розглядаються відокремлено від середовища існування і є тільки біологічною складовою екосистеми, яка приносить користь людині. Під «біологічними ресурсами світового океану» Н.П. Смирнов розуміє запаси тварин та рослин, що мешкають у солоній воді, які використовуються на тепер та можуть бути використані в майбутньому для задоволення потреб людства без шкоди для їх природного відновлення [6].

Виходячи з логіки Конвенції ООН 1982 р., поняття «морські живі ресурси» більш вузьке, ніж біологічне різноманіття морського середовища, оскільки конвенцією охороняється тільки та частина біоти, яка потенційно зможе бути доступна для відібрання державами. Але, наприклад, у Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 р. чітко сформульовано, що «морські живі ресурси означають популяцію плавникових, риб, моллюсків, ракоподібних та всіх інших видів живих організмів, які мешкають у конвенційному районі (п.2, ст.1)» [7]. Основною ознакою живих ресурсів моря є існування їх у природному середовищі, оскільки, коли вони

відібрані з природного середовища, це вже «виллов» [8].

До живих (біологічних) ресурсів моря відносять риб, морських безхребетних, морських ссавців, водорості, інших морських тварин та рослин, що перебувають у стані природної волі у різних категоріях морських просторів (відкритому морі, виключній економічній зоні, континентальному шельфі, територіальному морі).

Частина 4. ст.77 Конвенції ООН з морського права, 1982 р. визначає «природні ресурси» як мінеральні та інші неживі ресурси морського дна та його надр, а також живі організми, що належать до «сидячих видів», тобто організми, які в період коли є можливим їх промисел або знаходяться у нерухомому стані, на морському дні, або під ним, або не здатні рухатися інакше, як знаходячись у постійному фізичному контакті з морським дном чи його надрами. А для Району ст.133 Конвенції ООН з морського права 1982 р. визначає поняття ресурси, як всі тверді, рідкі чи газоподібні мінеральні ресурси, включаючи між іншого поліметалеві конкреції, *in situ* в Районі на морському дні або в його надрах. Ресурси, коли вони добуті з Району, розглядаються як «корисні копалини» [9].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що морське середовище представляє собою окремий специфічний предмет регулювання з притаманними йому особливостями. Аналізуючи конвенції, присвячені збереженню біологічного різноманіття морського середовища, можна зробити висновок, що всі конвенції можна поділити за предметом регулювання на: конвенції з охорони та збереження видів (як рідкісних та зникаючих, так і регулюючі промисел); конвенції що регулюють видобуток мінеральних ресурсів та конвенції що стосуються забруднення морського середовища.

Конвенція 1992 р. не вступає у протиріччя з нормами, встановленими морським правом щодо збереження біологічного різноманіття, але у морському праві немає єдиної системи документів, яка була би присвячена зазначеному питанню. Сьогодні як Конвенція 1992 р.,

так і Конвенція ООН з морського права 1982 р. декларують принцип, згідно з яким країни мають суверенне право розробляти свої власні ресурси відповідно до своєї політики в галузі навколишнього середовища і несуть відповідальність за наслідки дій якщо така діяльність завдасть шкоду іншим державам. Регулювання ресурсів, які не належать жодній державі відбувається шляхом міжнародного співробітництва. Але будь яка діяльність має бути відповідальною та направленою на збереження біологічного різноманіття.

У зв'язку з наведеним, необхідним є проведення досліджень питання імплементації міжнародних норм щодо збереження біологічного різноманіття морського середовища у національне законодавство України, а також вивчення регіонального співробітництва країн у цьому напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей [по докладу Второго комитета (A/61/422/Add.6)] 61/203. Международный год биоразнообразия, 2010 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://daccess-dds-nu.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/506/57/PDF/N0650657.pdf?OpenElement>.

2. Міжнародна конвенція про охорону біо-

логічного різноманіття 1992 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_030.

3. Биологический энциклопедический словарь / ред. М. С. Гиляков. – 2-ое изд., исправл. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 864 с.

4. Правові засади впровадження в Україні Конвенції про біорізноманіття / Н. Р. Малишева, В. І. Олещенко, С. В. Кузнецова та ін. – К. : Хімджест, 2003. – 176 с.

5. Хартія океанів 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_804.

6. Смирнов Н. П. Геоэкология : учеб. изд. / Н. П. Смирнов. – СПб.: РГГМУ, 2006. – 306 с.

7. Міжнародна конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_045.

8. Вылегагин А. Н. К вопросу о применении международно-правовых норм о морских живых ресурсах / А. Н. Вылегагин // Вестник Высшего арбитражного Суда Российской Федерации. – 2002. – № 2. – С. 38.

9. Міжнародна конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_057.

Немерцалова С. В. Збереження біологічного різноманіття морського середовища. Правовий аспект / С. В. Немерцалова // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 643–647 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11ncvcpa.pdf>

Виконано аналіз морських природоохоронних конвенцій в світлі прийняття Конвенції про охорону біологічного різноманіття. Зроблені висновки щодо доцільності використання термінів та співвідношення обсягів понять.

Немерцалова С.В. Сохранение биологического разнообразия морской среды. Правовой аспект

Выполнен анализ морских природоохранных конвенций в свете принятия Конвенции об охране биологического разнообразия. Сделаны выводы о целесообразности использования терминов и соотношении объемов понятий.

Nemertzalova S.V. Conservation of Marine Biodiversity. Legal Aspect

The analysis of marine environmental conventions in the light of the adoption of the Convention on Biological Diversity is made. The conclusions about the feasibility of using terms and concepts of volume ratio are drawn.